

Short Note

Naravna selekcija, naravni izbor, naravno odbiranje ali naravno izbiranje?

Peter Trontelj^{1*}

Izvleček

Desetletja je veljalo, da osrednji evolucijski proces v slovenščini poimenujemo s tujko *naravna selekcija* in z domačim imenom *naravni izbor*. Z novim prevodom Darwinove knjige »O nastanku vrst« leta 2009 je prevajalec vpeljal nov izraz, *naravno odbiranje*, ki naj bi kot ustrežnejši zamenjal prejšnja dva. Od takrat so v rabi različna imena, izpeljanke in kombinacije imen. Premalo prodorna priporočila stroke so večinoma ostala spregledana. Predvsem v šolstvu je zavladata negotovost glede pomena in ustreznosti različnih imen. V prispevku sta skupaj z argumenti podana predloga za enotno poimenovanje tega evolucijskega procesa z domačim imenom *naravno izbiranje* in s tujko *naravna selekcija*.

Ključne besede

naravna selekcija, naravno izbiranje, biologija v šoli, evolucija

¹ Univerza v Ljubljani Biotehniška fakulteta, Oddelek za biologijo, Večna pot 111, 1000 Ljubljana, Slovenija

* Corresponding author:

E-mail address: peter.trontelj@bf.uni-lj.si

Citation: Trontelj, P. (2024). Naravna selekcija, naravni izbor, naravno odbiranje ali naravno izbiranje?. Acta Biologica Slovenica 67 (2)

<https://doi.org/10.14720/abs.67.2.19365>

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY SA) license

A plea for a proper use of the Slovenian term for 'natural selection'

Abstract

In Darwin's year, 2009, a new Slovenian translation of *The Origin* has introduced a hitherto unused combination of words to name the process of natural selection. This proposal was deemed by the translator as superior to the previously well-established terms but was rejected by the leading Slovenian authority on evolutionary biology. Not knowing about this rejection, and due to the central position of Darwin's book among the evolutionary literature, several authors, teachers and other users adopted the new term while some are using combinations of both. This has caused uncertainty about the proper use and meaning of different variants, especially among teachers. The present contribution is a plea for a stable Slovenian naming for natural selection based on semantic considerations.

Keywords

natural selection, Slovenian terminology, teaching biology, evolution

Besedne zveze iz naslova opisujejo enega najpomembnejših procesov za razumevanje živega sveta in človeštva po trenutno sprejeti znanstveni razlagi v sodobni družbi. Tega pomena se zahodna civilizacija zaveda od Darwina (1859) dalje. V slovenščini je najkasneje od prvega prevoda tega dela izpod prevajalskega peresa Ružene Škerlj iz leta 1954 veljalo popolno soglasje o tem, da se proces poimenuje z domačim izrazom naravni izbor. Tako je bilo vse do proslavljanja 150-te obletnice izida knjige, ki ga je Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti obeležil z novim slovenskim prevodom prevajalca Bogdana Gradišnika (2009). Gradišnik je radikalno posegel v domače strokovno izrazoslovje. Ohranil je le koren pridevnika, celoten izraz pa prekoval v naravno odbiranje. Jezikovno novost je takoj podprl pisec spremne besede, biolog Matjaž Kuntner (Kuntner, 2009).

Med biologi, učitelji biologije in preštevilnimi drugimi strokovnjaki in nestrokovnjaki, ki sem ter tja zapišejo ali izrečejo slovensko ime osrednjega evolucijskega procesa, je zavladala negotovost. Ali lahko nestrokovnjak narekuje stroki, kako naj komunicira? Zakaj se nihče drug ne oglasi, zakaj ni širše strokovne razprave, ki je nujna, ko gre za tako korenit poseg v jezik in predvsem za pojem s tako usodnim pomenom? Po presenetljivo dolgem zatišju se je oglašil starosta slovenske evolucijske biologije, profesor Boris Sket (2015), ki je imenu *naravno odbiranje* odločno oporekal. Javna strokovna razprava je torej bila, čeprav ne ravno široka. Ker se ni odzval nihče drug, bi načeloma moralo veljati, da je stroka odklonila Gradišnikov predlog *naravno odbiranje*. V formalnem smislu bi morala biti

debata zaključena z jasnim izidom: predlog zavrnjen.

Toda v praksi se je zgodilo drugače. Razvoj dogodkov sta pravilno napovedala Kranjc in Razpet (2016), sicer fizika in pedagoga. Gradišnikovo novo poimenovanje sta opisala kot »zanimiv primer poseganja laika v znanstveno terminologijo« in napovedala, »da bosta vsaj nekaj časa v uporabi oba izraza in sejala dvom, kaj pomeni eden, kaj drugi«. Napovedala sta tudi zaplete in daljnosežne posledice, ker je z novostjo treba uskladiti vso drugo literaturo vključno z učbeniki.

Napovedane posledice so že tu, in sicer v obliki precejšnje zmede v aktualni slovenski strokovni literaturi, kjer na primer Gogala (2010) in Rutar (2020) uporabljata *naravno odbiranje*, Kuščer (2023) *naravni izbor*, avtorji gimnazijskega učbenika pa so se v obupu zatekli k himeri *odbiranje z naravnim izborom* (Stušek et al., 2010). V času nastajanja tega prispevka potekajo priprave na prenovu nacionalnih učnih načrtov, in učitelji biologije so izrazili negotovost, kateri slovenski izraz zapisati v učni načrt. Koncept je preveč bistven, da bi si kot družba lahko privoščili dvom o njegovem pravem pomenu. Najkasneje pri učnih načrtih in učbenikih je potrebna popolna nedvoumnost glede vsebine. To pa v strokovnem jeziku zagotavlja le stabilno enoznačno poimenovanje. Kranjc in Razpet (2016) sta povedala naravnost: »V vsakdanjem jeziku je mnogoterost sopomenk bogastvo, ki ga posebej leposlovje izkorišča za to, da je besedilo jezikovno zanimivejše in lepše, opisi raznolikeyši in za bralca privlačnejši. V znanstveni terminologiji dvojno ali večkratno poimenovanje istega pojma vnaša negotovost in dvom glede pravega pomena izrazov. Zato ni prednost, marveč

slabost.« Velika slabost je, kadar so v rabi kar štiri različna imena za isti naravni proces (Naravni izbor, Wikipedija).

Nastali položaj, predvsem negotovost glede učnih načrtov in s tem strokovnega izrazja v šolskem sistemu, terja jasno in argumentirano stališče stroke. Dobra novica je, da se enostavna rešitev ponuja sama od sebe. Imeni *naravni izbor* in *naravno odbiranje* sta namreč semantično neustrezni, s čimer ostaneta v izboru le še slovensko ime naravno izbiranje in pa seveda tujka naravna selekcija. Tujka je, kakršna je, nerodna ali nelepa, a vendar nevtralna in nepogrešljiva v žargonu. V učnih načrtih ter novih poljudnoznanstvenih in drugih domačih besedilih pa se bomo v idealnem primeru srečevali le še s pomensko ustreznim imenom *naravno izbiranje*. V nadaljevanju so podani bistveni argumenti v prid temu imenu, skupaj s pojasnili, zakaj sta alternativni imeni manj posrečeni. A začnimo pri tujki.

NARAVNA SELEKCIJA

Po Gradišniku (2009) je izraz problematičen zaradi nerodnosti pri uporabi glagola »selekcionirati« (narava selekcionira...). Z leposlovnega stališča je to nemara res lahko razlog za zavrnitev. Za strokovno rabo pa je inertna tujka najbolj priporočljiva, ker kot jasno definiran terminus technicus ni podvržena napačnim interpretacijam antropomorfiziranih prisposodob izbiranja ali odbiranja. V strogo tehničnem smislu niti ni priporočljivo zapisati, da narava selekcionira, ker to ne ustreza objektivnim dejstvom. Dejstva so razlike v preživetju in razmnoževanju, kdo koga selekcionira, pa je stvar subjektivne perspektive. Da s pojmom *naravna selekcija* ne moremo izvajati vse mogoče jezikovne akrobatike, v resnici ni njegova šibkost, temveč dobrodošla stranska posledica in razlog več, da tujko obdržimo v domačem besednjaku. Nenazadnje je beseda selekcija sama ali v raznih drugih kombinacijah tako dobro udomačena, da je pogosto sploh ne zaznavamo več kot tujko.

NARAVNI IZBOR

Je desetletja uveljavljeno in splošno sprejeto slovensko ime, s katerim so spoznavale evolucijo povojne in po-osamosvojitvene generacije dijakov in biologov. Gradišnik je opozoril na časovno omejenost, torej dovršno naravo glagola *izbrati*, ki je dejavnost, ki vodi do izbora. Argumentiral je, da je za ponazoritev stalnosti dogajanja treba uporabiti samostalnik oz. glagolnik, ki se naslanja na nedovršno obliko glagola. Prevajalcu novega slovenskega prevoda *On the origin of species* gredo vse zasluge, da smo biologi dojeli jezikovno

razliko med samostalnikom *izbor* in glagolnikom *izbiranje*. Vendar je Gradišnik iz ne najboljše pojasnjenega razloga ob uvedbi novega strokovnega izraza temu zamenjal osnovo in iz njega naredil *naravno odbiranje*.

NARAVNO ODBIRANJE

Vpeljava novega glagolnika *odbiranje* naj bi po Gradišniku nudila veliko prednost pred zvezama s samostalnikoma *selekcija* in *izbor*, ker omogoča tvorbo raznih zvez in povedi, kot so *narava odbira*; *naravno, umetno, spolno odbiranje*; *narava je odbrala*; *naravno odbran-a*. A ob tem je prevajalec namerno ali nenamerno spregledal, da vse to v najmanj enaki meri velja tudi za zvezo *naravno izbiranje*. Kot že omenjeno, so *naravno izbiranje* in vse sopomenke metafore. Z njimi poimenujemo proces, verno opisati pa ga ne moremo. Seveda pomaga, če je metafora čim bolj nazorna in ne zavaja. Predponi *iz-* in *od-* imata v slovenščini različen pomen. Izbira se iz kateregakoli dela skupine, odbira se od roba, *od* začetka ali *od* konca porazdelitve. Slednje drži za usmerjeno selekcijo, a je to le del resnice. Druge oblike selekcije dajejo prednost vmesnim fenotipom. Lahko bi rekli, da jih narava *izbere iz* sredine porazdelitve, medtem ko *odbrati od* sredine ne zveni slovensko. Nenazadnje je *izbiranje* tesno povezano z izbirčnostjo, ki, spet kot metafora, opisuje selekcijski proces, takrat ko ga vrši organizem s svojim nagnjenjem za na primer določen plen ali lastnost spolnega partnerja.

NARAVNO IZBIRANJE

Poleg tega, da bolj točno opiše naravo delovanja evolucijskega procesa kot *odbiranje*, z njim bistveno manj posegamo v ustaljeno terminologijo. Pojem *izbiranje* je v slovenščini veliko bolj domač kot srbohrvatizem *od(a) biranje*; razmerje zadetkov v spletnem iskalniku je 30 : 1. Če ostanemo pri *izbiranju*, obdržimo jedro izraza, ki je že tako dolgo v rabi in tako udomačen v stroki in širše.

Zaključek je, če smem govoriti v imenu kolegic in kolegov, da biologi hvaležno sprejemamo Gradišnikov poduk o nedovršnosti glagolnika, ki bolje opisuje trajen proces kot samostalnik, izhajajoč iz dovršnega glagola. Zato je prav, da ime *naravni izbor* postopoma izgine iz učbenikov, učnih načrtov in spletnih strani, ter ga zamenja bolj ustrezen izraz *naravno izbiranje*, kot alternativa pa se obdrži uveljavljena tujka *naravna selekcija*. Predlog *naravno odbiranje* ni le nepotreben, temveč je v več pogledih neprimeren in zavajajoč, zaradi česar ga je treba odločno odkloniti.

Zahvala

Iztok Tomažič me je opozoril na aktualni terminološki problem pri poučevanju biologije v osnovnih in srednjih šolah. Cene Fišer je s konstruktivnimi komentarji pomagal oblikovati besedilo prispevka. Lepo se zahvaljujem obema.

Literatura

- Darwin, C., 1859. O nastanku vrst z naravnim izborom ali ohranjanje boljših pasem v boju za obstanek. Prevedla: R. Škerlj, 1954. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Darwin, C., 1874. Poreklo človeka in spolni izbor. Prevedel: S. Kuščer, 2023. UMco, Ljubljana.
- Gogala, A., 2010. Razvoj družbenosti pri žuželkah. *Proteus*, 73 (4), 150–155.
- Gradišnik, B., 2009. Beseda prevajalca. V: Darwin, C., 1859. O nastanku vrst z delovanjem naravnega odbiranja ali ohranjanje prednostnih ras v boju za preživetje. ZRC SAZU, Ljubljana, str. 349–351
- Kranjc, T., Razpet, N., 2016. Jezik v znanosti – ena ključnih kompetenc v družbi, temelječi na znanju. V: Devjak T., Saksida I. (ur.). Bralna pismenost kot izziv in odgovornost. Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani. Str. 27–42.
- Kuntner, M., 2009. Darwin in evolucijska misel. *Gea* 2009 (10), 14–21.
- Naravni izbor. (22.7.2024). Wikipedija, prosta enciklopedija. https://sl.wikipedia.org/wiki/Naravni_izbor.
- Rutar, T., 2020. Teorija evolucije z naravnim odbiranjem v družboslovju – od sociobiologije k evolucijski psihologiji. *Psihološki inkubator* 8 (13), 5–8.
- Sket, B., 2015. PP25, Sobotna priloga, Delo, 4.4.2015.
- Stušek, P., Tratnik, M., Vilhar, B., Škornik, S., 2010. Evolucija, biotska pestrost in ekologija. Evolucija. Učbenik za biologijo v programih gimnazijskega izobraževanja. DZS, Ljubljana.